

Outi Veivo, Teppo Jakonen, Päivi Laine & Saija Merke (toim). Kieli avaimena muuttuvaan maailmaan. Språk som nyckel till en föränderlig värld. Language as a key to a changing world. AFinLAn vuosikirja 2025. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja n:o 82. Jyväskylä. s. 74–98.

Henri Satokangas
Kotimaisten kielten keskus

Normipuheen diskursseja: kielen muuttuvat normit kyselyvastauksissa

Nostot

- Yleiskielen normeja käsittelevän kyselyn vastaukset kertovat, miten eri tavoin kielen normit näyttäytyvät kielenkäyttäjille.
- Vastauksissa tuotetaan sosiaalisia erontekoja ja luonnehditaan ihmisryhmiä kielenkäytön ja kieliasenteiden perusteella.
- Vastaajat myös punnitsevat kielen normeihin liittyvää järjen ja tunteen ristiriitaa sekä yleiskielen normittamisen vaatimuksia.
- Monissa vastauksissa ymmärrys kielen muuttuvasta luonteesta nostetaan keskeiseen asemaan.

Abstract

The article examines two metapragmatic discourses in survey data focusing on standard language norms. Open survey answers are approached from a dialogical perspective on norms, as reflexive articulations of metapragmatic models within which language use is seen as indexing specific social personae. First, in the discourse of social differentiation, the informants place both specific grammatical features and abstract orientations to language use as emblems that index, e.g., lack of education or uninformed, strict language attitude. Second, in the discourse of weighing perspectives, the informants orient to competing norm centers. On the one hand, they articulate a contradiction between rational understanding of language and personal feelings. On the other hand, they weigh up different requirements for language planning, thereby constructing an identity as a language-aware person. The role of understanding language change is placed at the core of metapragmatically categorizing self and others in relation to standard language norms.

Keywords: norms of language, discourse, metapragmatic models, enregisterment

Asiasanat: kielen normit, diskurssi, metapragmaattiset mallit, rekisteriytyminen

1 Johdanto

Elävään kieleen väistämättä kuuluvan muutoksen ja yleiskielen normittamisen välillä on pysyvä jännite. Yhtäältä yleiskielen ei tulisi erkaantua liian kauas puhekielestä, toisaalta ei ole tarkoituksenmukaista muuttaa normeja jatkuvasti eikä liian nopeasti (Paunonen 1996: 553; Mantila 2010: 190–191). Virallinen kielenhuolto joutuukin punnitsemaan kutakin norminmuutosta paitsi kielen järjestelmän ja empiirisen kielenkäytön myös kielenkäyttäjien asenteiden kannalta. Jos suuri osa kielenkäyttäjistä kokee kielenhuollon suositukset vieraiksi, yleiskielen normien legitimitetti horjuu.

Yleiskielen normit ja niiden muutokset ovat suosittuja kestoaiheita niin yksityisissä kuin julkisissa kielikeskusteluissa. Kielenhuoltoa ja kielen normeja koskevaa puhetta eli normipuhetta voidaan tutkia monenlaisista aineistoista, kuten kyselyaineistoista. Tässä artikkelissa tarkastelen kielen normeja käsittelevää kyselyaineistoa diskursianalyttisesti. Tammikuussa 2024 Kotimaisten kielten keskus (tästäedes Kotus) levitti kanavillaan kyselyä, joka käsitteli vuonna 2014 tehtyä *alkaa tekemään* -rakennetta koskevaa norminmuutosta (ks. suomen kielen lautakunta 2014) ja selvitti myös laajemmin yleiskielen normeja koskevia asenteita ja ajatuksia. Keskityn tarkastelemaan avovastauksia, joita annettiin *alkaa tehdä*- ja *alkaa tekemään* -rakenteiden käyttöä sekä yleiskielen normien sopivuutta käsittelevien monivalintakysymysten yhteydessä. Tutkin, miten vastaajat merkityksellistävät kielen ja sen normien muuttumista ja millaisin kielen keinoin vastauksissa rakennetaan normeihin kytkeytyviä sosiaalisia merkityksiä. Tutkimuskysymykset ovat seuraavat:

1. Mitä normipuheen diskursseja kyselyvastauksiin rakentuu ja millä kielellisillä keinoilla niissä merkityksellistetään kielen normeja?
2. Miten näissä diskursseissa merkityksellistetään a) kielen ylipäänsä ja b) yleiskielen normien muutosta?

Kyselyaineisto on kielenkäyttöä ja sen merkityksiä koskevaa keskustelua, metapragmatiikkaa (käsitteestä ks. esim. Silverstein 2003; Agha 2007: 19–22). Kyselyaineistossa kielenkäyttäjät ilmaisevat kieleen kytkeytyviä arvostuksiaan ja asenteitaan (ks. Lehtonen 2015: 41). Lähestyn aineistoa metapragmaattisena neuvotteluna kielen normeista. Ensimmäinen tutkimuskysymys keskittyy normipuheen diskursseihin, kyselyvastauksissa rakentuviin tapoihin merkityksellistää yleiskielen normeja, niiden muutosta ja kielenhuoltoa. Yleiskielestä ja kielenhuollosta puhutaan vuosikymmenestä toiseen – erityyppisissä aineistoissakin – varsin vakiintuneilla tavoilla, ja kyselyaineistossa kaiutetaan aiemmasta normipuhetta koskevasta kirjallisuudesta tuttuja diskursseja, kuten vaalimisdiskurssi, välinediskurssi ja tunnediskurssi (ks. Saviniemi 2015). Keskitynkin kahteen uuteen löydökseen, erontekodiskurssiin ja punnitsemisdiskurssiin, jotka valottavat eri näkökulmista vastaajien tapoja antaa sosiaalisia merkityksiä norminmuutoksille.

Erittelen kunkin diskurssin piirteitä niillä analyysivälineillä, jotka diskurssianalyysin vaiheessa (ks. luku 3) osoittautuivat havaintojen perusteella tarkoituksenmukaisimmiksi. Erontekodiskurssia tarkastelen sosiaalisen indeksisyyden näkökulmasta: miten vastaajat asemoivat yhtäältä kielenpiirteitä ja toisaalta kielipuheen piirteitä osaksi sosiaalisia ja kulttuurisia tulkinnan käytäntöjä ja millaisia metapragmaattisia malleja (ks. lukua 2.1) vastauksista voidaan tunnistaa? Punnitsemisdiskurssin kuvauksessa keskeinen käsite on polysentrisyys (esim. Blommaert 2007): miten vastaajat rakentavat relevanteiksi normikeskuksia – erilaisia sopivan (kielellisen) käyttäytymisen kriteerejä määrittäviä tahoja – ja ilmaisevat suuntautumistaan niihin? Kielipuheella viitataan Piipon (2016: 25) tavoin kielenkäyttöä kuvaavaan ja arvioivaan puheeseen, joka voi olla niin puhuttua kuin kirjoitettua kieltä.

Toinen tutkimuskysymys rakentuu ensimmäisen päälle ja tarkentaa muutokseen: miten kielen ja sen standardimuodon normien muuttumista merkityksellistetään näissä diskursseissa? Kun vastaajat asemoituvat suhteessa virallisten normien muutokseen, he asemoivat samalla itseään ja muita kielenkäyttäjiä ja suuntautuvat myös erilaisiin varjonormeihin. Varjonormeilla viitataan epävirallisiin yleiskielen käytön normeihin, jotka eivät ole virallisen kielenhuollon mukaisia ja sen ohjeisiin kodifioituja vaan elävät kielenhuollon ulkopuolella jonkin kielenkäyttäjyhteisön osan jakamina ja ylläpitäminä.

Aiempi suomen yleiskielen normeja ja kielenhuoltoa koskevaa puhetta käsittelevä tutkimus on keskittynyt muun muassa toimittajien näkemyksiin (Saviniemi 2015), kieliasiantuntijoiden populaariin viestintään lehdissä ja radiossa (Mäntynen 1996, 2003; Haakana & Mäntynen 2002), kieliammattilaisten näkemyksiin yhden kieliopillisen piirteen (*-O(itt)AA-verbit*) normittamisesta (Pajunen 2023), verkkokeskusteluun

pronominiin norminvastaisesta käytöstä (Priiki 2021), kielenkäyttäjiä ärsyttäviin kielenpiirteisiin kielielämäkertahaastatteluissa ja verkon keskustelupalstalla (Priiki 2023) ja Facebookin kieliryhmien kielenkäyttöä säänteleviin keskusteluihin (Pajunen 2024). Kielen asiantuntijoiden tuottama kielipuhe on siis painottunut aiemmassa tutkimuksessa, mutta myös niin sanottujen maallikoiden puheenvuoroja on tarkasteltu koko ajan enemmän.

Kielenkäyttäjien näkemyksiä kielestä on tutkittu usein kansanlingvistiikan (esim. Niedzielski & Preston 2000) otsikon alla, ja käsillä olevan tutkimuksen voi nähdä liittyvän kansanlingvistiseen keskusteluun. Kansanlingvistiselle lähestymistavalle keskeinen kysymys on, miten kielenkäyttäjät kuvaavat sitä, mitä kielessä tapahtuu (Niedzielski & Preston 2000; Lappalainen & Vaattovaara 2005). Myös käsillä olevassa tutkimuksessa tarkastellaan ”luonnollisten normien sosiaalista organisoitumista” (Lappalainen & Vaattovaara 2005: 102). Tutkimusaineisto käsittää laajan yleisön, mutta siinä painottuvat kielestä kiinnostuneiden ihmisten näkemykset, ja se sisältää myös itsensä kielen asiantuntijoiksi esitteleviä (ks. lukua 3). Tutkimustieto kielenkäyttäjien näkemyksistä on tärkeää, koska kielenhuollossa on otettava huomioon koko moninainen kieliyhteisö vaatimuksineen ja odotuksineen ja koska kielen tulee kuulua kaikille (Maamies & Räikkälä 1997: 275; Mantila 2010: 198).

Kielenhuoltoa ja yleiskielen normeja koskeva tutkimus on 2020-luvulla ollut Suomessa verrattain vähäistä (ks. kuitenkin Priiki 2021, 2023; Pajunen 2023, 2024; Leskelä 2020). Käytän Saviniemen (2015) ja Priikin (2021) tapaan menetelmää, jossa edetään sisällönanalyysin kautta diskurssianalyysiin. Lähestyn kyselylomakkeen yleensä varsin tiiviitä vastauksia niin sanottuina pikkuteksteinä, joilla on omat rajallisen tilan määräämät piirteensä ja lainalaisuutensa (Halliday 1994: 392–397; Saviniemi 2015: 80). Peilaan havaintoja kyselyvastauksista näihin aiempiin normeista puhumista käsitteleviin tutkimuksiin.

Seuraavaksi esittelen metapragmaattista näkökulmaa normeihin (2.1), diskurssin analyysivälineenä (2.2) ja kyselyn pontimena olleen *alkaa tekemään* -normin taustan (2.3) sekä aineiston ja analyysin kulun (3). Analyysiosio jäsentyy kahden diskurssin, erontekodiskurssin (4.1) ja punnitsemisdiskurssin (4.2), analyysiin, ja lopuksi kokoon tutkimustuloksia ja pohdin niiden antia kielen normien tutkimukselle. Lähtökohtani on, että normipuhe eli kielen normeja käsittelevä puhe on erityinen kielenkäytön alueensa, jolla kielenkäyttäjät käyvät metapragmaattista eli kielenkäytön sosiaalisia merkityksiä käsittelevää neuvottelua.

2 Taustaa

2.1 Metapragmaattinen näkökulma normeihin

Normit ovat malleja, jotka mahdollistavat toiminnan ja sen tulkinnan (Bartsch 1987; Piippo 2016: 38–44, 2023: 73, 76). Kieleen ja kielenkäyttöön liittyy erityyppisiä normeja, joista vain pienen osan muodostavat yleiskielen kodifoidut normit. Yleiskielen normit käsittävät sekä luonnollisia että keinotekoisia normeja (ks. esim. Karlsson 1995; Kolehmainen 2014: 19–20). Luonnolliset normit ovat muotoutuneet kielen rakenteeseen ajan myötä, eikä niitä ole päätetty erikseen. Ne opitaan luontaisesti vuorovaikutuksessa ilman muodollista opetusta, ja ne ovat kuultavissa ja nähtävissä kielessä jo ennen sen kodifointia. Keinotekoiset normit taas on tietoisesti luotu standardisoitua kielimuotoa varten.

Kolehmainen (2014: 19) määrittelee normin yhtäältä yleiskielen normittamisen ja toisaalta kielisosiologian näkökulmasta näin:

Kielenkäytön *normeilla* tarkoitetaan sääntöjä, ohjeita ja suosituksia, joiden perusteella arvioidaan, onko jokin ilmaus yleiskielessä hyväksyttävä eli ”oikea” vai kartettava eli ”väärä”. Normit on koottu eli kodifioitu kielioppeihin ja oppaisiin sekä sanakirjoihin. Kielisosiologisesta näkökulmasta sanaa *normi* voidaan käyttää myös laajemmin, samaan tapaan kuin puhuttaessa muista sosiaalisista ilmiöistä, esimerkiksi käyttäytymisestä. Kielen normit ovat tällöin yhtä kuin kieliyhteisön käsitys siitä, mikä missäkin tilanteessa on oikeaa ja soveliasta kieltä.

Tässä tutkimuksessa fokuksessa ovat yhtä lailla kodifoidut kuin kodifikaation ulkopuoliset sosiaaliset normit, sillä vastausaineistossa merkityksellistetään molempia ja lisäksi rakennetaan niiden välille erilaisia vaikutussuhteita. *Alkaa tekemään* -rakennetta yleiskielessä koskeva normi (niin ennen vuoden 2014 suositusta voimassa ollut kuin sen jälkeinen) on virallisen kielenhuollon kodifioima standardikielen normi. Kodifoidut normit ja niiden muutokset kuitenkin synnyttävät myös muunlaisia normeja, ja niillä on vaikutuksia kodifioimattomien sosiaalisten normien järjestelmässä (ks. Piippo 2023: 75). Erityyppiset normit ovat tiiviissä vuorovaikutuksessa keskenään, ja kyse-lyaineistossa kiinnostavaa onkin erityyppisten normien dynaaminen suhde, joka näkyy vastauksissa. Niistä käy ilmi, kuinka monilla tavoilla virallinen kielenhuolto on erottamaton osa kieleen liittyvien sosiaalisten normien, arvostusten ja asenteiden tuottamista (Piippo 2012: 205).

Tutkimus asemoituu sosiolingvistiikan kenttään laajasti ymmärrettynä. Seuraan Piippoa (2012) siinä, että katson normipuhetta refleksiivisenä toimintana (ks. Agha 2007: 8–9). Kielenkäyttäjät tulkitsevat jatkuvasti omaa ja toistensa kielellistä käyttäytymistä, arvioivat sen soveliaisuutta suhteessa sosiaalisiin ryhmiin ja ilmaisevat näitä tulkintojaan ja arvioitaan kielellisillä keinoilla. Normeista puhuminen on toisin sanoen

semioottista käyttäytymistä, jonka keinoin kielenkäyttäjät ilmaisevat käsityksiään kielenpiirteiden indeksisyydestä: siitä, miten he tulkitsevat kielenkäytön piirteiden kytkeytyvän sosiaaliseen todellisuuteen ja identiteetteihin. Näkökulmassa yhdistyvät eri perinteet sosiolingvistiksestä variaation tutkimuksesta ja diskurssintutkimuksesta (ks. Pietikäinen & Mäntynen 2019) amerikkalaiseen lingvistiseen antropologiaan (esim. Silverstein 2003; Agha 2007). Näkökulmissa on paljon yhteisiä lähtökohtia, ja niiden tarjoamia käsitteitä voidaan hyödyntää yhdessä, kun halutaan kuvata ja selittää tarkasti kielellistä käytöstä ja metapragmatiikkaa (esim. Blommaert 2005; Visakko & Lehtonen 2024; ks. myös Piippo 2016: 30–33).

Piippo (2012: 225–226) korostaa sosiolingvistisen katseen luonnetta, kun halutaan saada tietoa normeista: sille ei ole relevanttia vain abstraktin järjestelmän säännöstö vaan se, millaisina ja millä tavalla mitkään standardikielen normit ovat olemassa ja merkityksellisiä kenellekin – mitä ne merkitsevät kielenkäyttäjille. Tämä katsanto edellyttää empiiristä, pragmaattista tutkimusta kielenkäyttöä koskevasta keskustelusta. Normikyselyn vastausten analyysi on omalta, toki hyvin rajalliselta, osaltaan tällaista: millaisena standardi on olemassa kielenkäyttäjille ja mitä sen muutos heille merkitsee? Kyselyvastauksia voidaan ajatella eräänlaisina kansanlingvistiksinä norminkuvauksina; norminkuvaukset ovat kielellisiä tuotoksia, siinä missä normi on sosiaalinen malli (ks. Karlsson 1995). Juuri normien kielelliset eksplikoinnit ovat keino päästä (meta)-pragmaattisesti käsiksi normien merkityksiin.

Ettenkin erontekodiskurssissa olennaisia ovat indeksisyyden ilmaisemisen muodot: miten kielenkäyttäjät tulkitsevat kytköksiä kielenpiirteiden ja niitä käyttäviä ihmisryhmiä koskevien mielikuvien välille? Näistä kytköksistä käytetään lingvistiseen antropologiaan pohjaavassa perinteessä nimitystä rekisteri (*register*, Agha 2007: 80; Lehtonen 2015: 40; Visakko & Lehtonen 2024) tai metapragmaattinen malli (*metapragmatic model*, Agha 2007: 106; Visakko & Lehtonen 2024). Rekisteriytyminen (*enregisterment*, Agha 2007: 55, 80, suom. Lehtonen 2015: 38) taas viittaa rekisterien ja sosiaalisen indeksisyyden muodostumisprosessiin. Käytän tässä tutkimuksessa selvyiden vuoksi termiä *metapragmaattinen malli*, koska termillä *rekisteri* on diskurssintutkimuksessa vakiintuneita muita merkityksiä. Esimerkiksi systeemis-funktionaalisessa kieliteoriassa se viittaa tiettyihin tilanteisiin kytkeytyvään kielimuotoon (ks. tarkemmin Shore 2012).

Rekisteriytymisessä indeksinen kytkös syntyy jonkin merkkiihdistelmän eli embleemin (*emblem*) ja sosiaalisen persoonan (*social persona*) välille (käsitteistä Agha 2007; Lehtonen 2015: 40; Visakko & Lehtonen 2024). Embleemi voi olla spesifi kielenpiirre tai laajempi kielenpiirteistä muodostuva repertoari; sosiaalinen persoona taas viittaa jaettuun ymmärrykseen tietynlaisista ihmisistä – esimerkkeinä voidaan mainita pronomini *mie* reippauden ja mutkattomuuden indeksinä (esim. Lappalainen & Vaattovaara 2005: 105, jossa tätä indeksiä myös problematisoidaan) ja yleiskielen normien rikkominen merkinä kouluttamattomuudesta (Pajunen 2024: 31). Myös jonkin metapragmaattisen mallin artikulaatio voi toimia embleeminä: kyselyaineistossa

esimerkiksi arvotetaan negatiivisesti nuivaa asennetta *alkaa tekemään* -rakennetta kohtaan ja luonnehditaan tällaiseen asenteeseen kytkeytyvää sosiaalista persoonaa.

Kielenpiirteiden ja sosiaalisten persoonien välillä tapahtuu jatkuvasti rekisteriytymistä, ja kielenpiirteitä koskevien yleiskielen normien ja samalla kodifioimattomien sosiaalisten normien muuttuessa tapahtuu uusia rekisteriytymisiä. Kyselyvastauksissa ilmaistua – vaikkapa *alkaa tekemään* -rakenteen käytön negatiivista – arvottamista voidaan katsoa rekisteriytymisen jälkeen. Esimerkiksi ihmisryhmiä kuvaavia kategorioita ei voida ottaa annettuina lähtökohtina, vaan niiden tuottamisen keinot ovat itsessään indeksisyyden tutkimuksen kohde (Visakko & Lehtonen 2024). Metapragmaattiset mallit eivät ole kaikkien jakamia, sillä eri ihmisillä on erilaisia käsityksiä embleemien ja sosiaalisten persoonien kytköksistä. Eri malleilla on siis erilaisia sosiaalisia vaikutusaloja (*social domain*, Agha 2007: 169; suom. Lehtonen 2015: 41). Sosiaalinen vaikutusala on se ihmisjoukko, joka tunnistaa kielenpiirteen ja siihen kytkeytyvän sosiaalisen mielikuvan yhteyden. Kielenkäytölle ovat ominaisia keskenään kilpailevat ja toisiinsa reagoivat metapragmaattiset mallit omine vaikutusaloineen, ja niitä käy ilmi myös normikyselyn aineistosta.

Etenkin punnitsemisdiskurssissa on tyypillistä kirjoittaa auki suuntautumista erilaisiin, joskus keskenään ristiriitaisiin normikeskuksiin, jotka ohjaavat kielenkäyttöä. Normikeskukset ovat kielenkäytön ja muunkin käyttäytymisen normeja ja sopivuuden kriteerejä määrittäviä viitepisteitä, joihin ihmiset suuntautuvat toiminnassaan. Normikeskuksia voivat olla niin yksittäiset ihmiset (kuten opettajat, vanhemmat tai kieliasiantuntijat) kuin kollektiivit ja instituutiot (kuten tutkijayhteisö, kirkko tai Kotus) sekä myös abstraktit ideat (kuten nationalismi tai kielellinen vapaamielisyys). (Blommaert 2007: 118–120.) Normikeskuksiksi hahmottuvat kyselyn metapragmaattisessa puheessa esimerkiksi idea kielen muuttuvan luonteen ymmärtämisestä ja toisaalta ajatus, että yleiskielen normeista tulee pitää tiukasti kiinni. Käytännössä kielenkäytön sopivuutta arvioidessaan ihmiset saattavat ilmaista suuntautumista näihin abstrakteihin ideoihin ja samalla ohjaavina normikeskuksina toimivat heidän mielessään konkreettisemmat auktoriteettitahot, kuten vuosikymmenten takainen äidinkielen opettaja, kieliammattilaiskollegat tai kieliaiheisen sosiaalisen median ryhmän jäsenet. Kun kielenkäyttötilanteessa vaikuttaa useita eri normikeskuksia, on kyse polysentrisyydestä, jossa kielenkäyttäjät saattaa suuntautua samanaikaisesti useampaan normikeskukseen. (Blommaert 2005: 75, 2007.)

2.2 Kielenhuoltopuheen jäsentäminen diskursseiksi

Kielenhuoltoa käsittelevään puheeseen on 1800-luvulta asti vakiintunut erilaisia tapoja lähestyä yleiskielen normeja ja kieltä ylipäänsä. Esimerkiksi 1800-luvun lopun kielikeskustelu vaikuttaa edelleen siihen, miten kielestä puhutaan (Nordlund 2004: 289). Näitä lähestymis- ja puhetapoja on jäsennetty eri näkökulmista. Yleiskielen nor-

meja koskeva kielipuhe voidaan jäsentää diskursseiksi, joilla on oma näkökulmansa normeihin ja tyypilliset kielelliset piirteet, joilla näkökulma rakentuu. Metakielelliset puhettavat ovat eräänlaisia metadiskursseja (Piippo 2012: 223)¹.

Diskurssi on tässä tutkimuksessa siis analyysiväline, jolla tarkastellaan merkityksellistämisen ja puhumisen tapoja (ks. Foucault 2005 [1969]: 46–49; Fairclough 1992: 62–91; Pietikäinen & Mäntynen 2019). Diskurssit ohjaavat niitä näkökulmia, joista käsin asioita katsotaan, ja asettavat lähtökohdat asioiden käsittelylle ja käsitteellistämislle (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 71–72). Saviniemen (2015) tutkimus kielenhuolto-diskursseista kielen ammattilaisten kyselyvastauksissa tarjoaa esimerkin diskurssien jaottelusta. Hän erottaa aineistostaan kuusi eri diskurssia: vaalimisdiskurssin, laatudiskurssin, vuorovaikutusdiskurssin, vastuudiskurssin, välinediskurssin ja tunnediskurssin.

Metaforisuus on usein läsnä kielipuheen diskursseissa. Kielikuvat kertovat taustallaan vaikuttavasta maailmankuvasta, ja kieltä koskevat metaforat paljastavat, millainen kielikäsitys taustalla on (Mäntynen 2003; Nordlund 2004: 304). Nykyäänkin käytössä on samoja metaforia kuin 1800-luvulla (Nordlund 2004: 304). Perinteisiä ja toistuvia kielen metaforia ovat muun muassa kieli elävänä organismina (joka voi olla sairas tai terve), kieli säiliönä, kieli välineenä, kieli esteettisenä esineenä, kieli hauraana esineenä, kieli musiikkina ja kieli täydellisyyteen pyrkivänä systeiminä (Mäntynen 2003; Nordlund 2004; Pajunen 2023). Se, millaisen metaforan kautta kieli nähdään, vaikuttaa olennaisesti siihen, miten kielenhuoltoon ja normittamiseen suhtaudutaan.

Kielenhuoltodiskursseille läheisiä ovat kielenhuollon periaatteet eli kannat (kootusti Mantila 2010; Kolehmainen 2014). Kielen normitustyö perustuu aina johonkin ohjaavaan periaatteeseen (tai periaatteisiin), oli se ääneen lausuttu tai ei. Suomessa on jo E. N. Setälän virkaanastujaispuheesta (painettu 1894) lähtien jäsennetty normitusta ja kielenhuoltoa ohjaavia periaatteita sen perusteella, katsotaanko ratkaisevaksi vaikkapa aito kansankieli, kommunikatiivinen tarkoituksenmukaisuus vai kieliopillinen säännönmukaisuus. Setälän esitys on ollut Suomessa erityisen vaikutusvaltainen, ja se hyödyntää ruotsalaisen Adolf Noreenin (1888) esitystä kielenohjailun periaatteista (ks. myös Rintala 1992; Leskelä 2020). Setälä näkee keskeisiksi normittamisen periaatteiksi kieliopillisuuskannan, kansankielisyyskannan, tarkoituksenmukaisuuskannan ja purismin. Näitä on sittemmin täydennetty moneen otteeseen. Mantila (2010) perkaa suomen kielenhuollon periaatekeskustelua 1990- ja 2000-luvuilla ja esittää kolmijakoisen jäsennyksen kielenhuoltoa ohjaaviin vuorovaikutus-, demokratia- ja identiteetti-periaatteisiin. (Paunonen 1993; Rintala 1998; Mäntynen 2003: 36–39; Mantila 2010; Kolehmainen 2014: 24–41.)

¹ Tämä metadiskurssi on kuitenkin eri käsite kuin metadiskurssi viittaamassa tekstiä jäsentäviin kielenpiirteisiin (esim. Hyland 2005).

2.3 *Alkaa tekemään* -rakennetta koskeva norminmuutos

Aineistona olevat vastaukset on annettu kyselyyn, jonka pontimena oli se, että vuonna 2024 tuli kuluneeksi kymmenen vuotta siitä, kun suomen kielen lautakunta hyväksyi *alkaa tekemään* -rakenteen yleiskieleen. *Alkaa tekemään* -norminmuutos toimii siis selkeänä kehyksenä – ja myös havainnollistavana esimerkkinä – vastauksissa käydylle normikeskustelulle. Mutta miksi juuri *alkaa tekemään* -normi on relevantti esimerkki normipuheesta? Rakenteen yleiskielen ulkopuolelle sulkenut normi oli symbolisesti painava, ja siksi siihen kiteytyi paljon normitettuun yleiskieleen ylipäänsä kytkeytyviä jännitteitä. Siihen liittyvät voimakkaat tunteet ja arvolataukset ovat merkki standardoidun kirjakielen normatiivisesta voimasta (ks. Bartsch 1987) ja toisaalta standardikieleen liittyvästä valittamisen perinteestä eli kirjakielen normien rikkomista käsittelevästä valituspuheesta hyvin vakiintuneena sosiaalisena käytänteenä (Milroy & Milroy 1985; Piippo 2012: 226–227).

Alkaa tekemään -normin historia on kiintoisa. Kummallakin rakenteella, *alkaa tekemään* ja *alkaa tehdä*, on pitkä historia puhutussa kielessä. *Alkaa tekemään* on jakaumaltaan läntinen ja *alkaa tehdä* itäinen. Ne elivät kirjakielessäkin rinnakkain 1800-luvun loppupuolelle asti (mm. Lönnrot 1874); normi vakiintui pikkuhiljaa 1800-luvun mittaan (Herlin 2012: 146–148; Kolehmainen 2014: 299–306). *Alkaa tekemään* -normi on esimerkki kirjakielelle tehdystä normista, jota ei ollut ennen kirjakielen kehittämistä ja normittamista (Rintala 1992: 57–60). Normi syntyi ilman selvää, tietoista kielenhuoltoelimen päätöstä vakiintumalla kielioppeihin, sanakirjoihin ja oppaisiin (Kolehmainen 2014: 300). Rakenteille on havaittu ennen normin väljentämistä hienoisia merkityseroja käytössä (Herlin 2012).

Alkaa tekemään -rakenteen yleiskielen ulkopuolelle sulkevaan normiin kiinnittyi sen voimassaoloaikana runsaasti symbolista merkitystä, ja normin väljentäminen herätti kielenkäyttäjissä voimakkaita tunteita. Normin herättämiä tunteita käsittelee myös suomen kielen lautakunta (2014) tiedotteessaan. Tähän normiin kiteytyy paljon normien hallinnasta ylipäänsä, koska se oli monille vaikea omaksua ja tuntui osasta kielenkäyttäjistä mielivaltaiselta ja oman kielikorvan vastaiselta. *Alkaa tekemään* -rakenteesta ja sen normittamisesta puhuminen on jossain määrin omaksi ilmiökseen hahmottuva metakielellinen ja kulttuurinen käytänte: aiheesta on olemassa puhumisen ja valittamisen perinne, ja tähän perinteeseen aineistonikin kytkeytyy eri tavoilla. Norminmuutokseen kytkeytyvien asenteiden ilmaukset tekevät näkyväksi myös ristiriitaisia suhtautumistapoja kielenhuoltoon.

3 Aineisto ja analyysin kulku

Tammikuussa 2024 Kotus jakoi kanavissaan kyselyä, joka käsitteli sekä *alkaa tekemään* -norminmuutosta että normeja yleisemmin. Laajaa huomiota herättäneen *alkaa teke-*

mään -rakenteen varjolla haluttiin saada talteen kielenkäyttäjien näkemyksistä yleis-kielen normeista ylipäänsä. Kyselystä myös uutisoitiin (esim. Yle 26.1.2024). Kyselyyn vastasi yhteensä 921 vastaajaa. Vastaajien joukko on väistämättä valikoitunutta: voidaan olettaa, että Kotuksen tiedotuskanavia seuraavat ja esimerkiksi Ylen kieliaiheisen uutisjutun kautta kyselyn pariin löytäneet ihmiset ovat kielestä kiinnostuneita. Tämä valikoituneisuus on vapaasti levitettävän kyselyn menetelmällinen ominaisuus, jota vasten tuloksia on luettava (vrt. esim. Suomalainen 2023: 208). Vastaajajoukossa on sekä niin sanottuja maallikoita että myös ammattilaisiksi ja esimerkiksi tutkijoiksi esittäytyviä.

Vastaukset olivat anonymoivia, eikä yksittäisiä vastaajia voi tunnistaa vastausten perusteella. Kyselyn saatteessa myös mainittiin, että sen tuloksia julkaistaan, mikä on tyypillistä tämän kaltaisessa tutkimuksessa. Kotuksessa arvioitiin eettiseksi ja normaalksi menettelyksi tehdä aineistosta tutkimusta ja julkaista kyselyä käsitteleviä kirjoituksia.

Kyselyssä oli sekä määrällistä aineistoa tuottavia monivalintakysymyksiä että niitä seuraavia mahdollisuuksia kommentoida kysymystä omin sanoin. Kysymykset olivat seuraavat:

1. Muodot ”alkaa tehdä” ja ”alkaa tekemään” ovat olleet nyt kymmenen vuotta samanveroisia yleiskielessä. Miten käytät näitä muotoja?
2. Kommentoi halutessasi kysymystä.
3. Yleiskielen normit ovat mielestäni a) liian tiukkoja b) liian sallivia c) ihan sopivia d) en osaa sanoa.
4. Kommentoi halutessasi kysymystä.
5. Onko yleiskielessä sellaisia normeja, joita pitäisi mielestäsi muuttaa?
6. Mitä normia tai normeja pitäisi muuttaa? Miksi?

Vastaajista suurin osa (73 %) oli sitä mieltä, että nykyisellään normit ovat ihan sopivia. Liian sallivina niitä piti 17 % ja liian tiukkoina 4 %. Ensimmäiseen ”kommentoi halutessasi kysymystä”-kenttään tuli 376 ja toiseen 234 avovastausta. Tässä tutkimuksessa keskityn näihin kahteen kenttään tulleiden avovastausten laadulliseen analyysiin.

Analyyssissa lähestyin kyselyvastauksia pikkuteksteinä, joilla on omat piirteensä ja lainalaisuutensa, joita tässä tapauksessa määrittävät lomakkeen ominaisuudet (Halliday 1994: 392–397; Saviniemi 2015: 80). Sähköinen lomake mahdollistaa teknisesti tuhansienkin merkkien pituisia vastauksia, ja muutamat pisimmät vastaukset ovat yli 2000-merkkisiä. Lomakenäkymä ja verkkolomakkeen kulttuuriset käytänteet kuitenkin ohjaavat tiiviiseen vastaamiseen, ja vastaukset ovat tyypillisesti yhdestä kolmeen virkkeen mittaisia.

Analyyysi eteni Saviniemen (2015) ja Priikin (2021) tapaan siten, että tein ensin vastauksille teemoittelevan sisällönanalyttisen luokittelun, jossa jaottelin vastauksia sen mukaan, mitkä teemat niissä ovat ensisijaisia. Joissakin vastauksissa korostuivat tunnepuhe ja sisäinen ristiriita, toisissa ilmaistiin ymmärrystä virallista kielenhuoltoa

kohtaan ja joissakin otettiin lähtökohdaksi koulukokemukset. Jaotteluni tuloksena olevia teemoja olivat esimerkiksi kielen rappio, järki ja tunteet, kielenhuollon ymmärrys, koulukokemukset ja sinnikäs kapina. Toisaalta omaksi teemakseen hahmottuivat *alkaa tekemään* -rakennetta käyttäviä junteiksi, kouluttamattomiksi tai muulla vastaavalla tavalla luonnehtivat vastaukset. Teemoittelu oli aluksi melko hienojakoista, sillä tässä vaiheessa vasta tutustuin aineistoon: teemoja muodostui parikymmentä, ja esimerkiksi kielen rappio -teemaan kertyi parikymmentä vastausta, kun taas sinnikäs kapina -teemaan vain muutama. Siksi teemoittelu oli olennaisesti vain välivaihe.

Seuraava askel oli kielenpiirteisiin keskittyvä analyysi, jossa katsoin, miten eri kielenpiirteillä rakennetaan vastauksiin näkökulmia. Tässä kohdassa myös analyysivälineet tarkentuivat: teemoittelun lopussa mahdollisia olivat kielenhuollon periaatteiden jaottelua (ks. lukua 2.2) vasten hahmottelu tai kieli-ideologinen erittely (Sajavaara 2000). Lopulta arvioin diskurssin osuvimmaksi analyysivälineeksi, koska kyse on tunnistettavista ja myös nimettävissä olevista merkityksellistämisen tavoista, jotka toteutuvat tiettyjen kielenpiirteiden kautta. Tällaisia merkityksellistämisen tapoja on diskurssianalyysin perinteessä jäsennetty nimetyiksi diskursseiksi. Ensinnäkin hahmotin Saviniemen (2015) esittämiä diskursseja, toiseksi kehitin uusia käsitteellistyskäsitteitä. Teemoittelussa syntyneet kategoriat ”järki ja tunteet” ja ”kielenhuollon ymmärrys” asettuivat samaan diskurssiin, punnitsemisdiskurssiin: tässä diskurssissa vastaajat punnitsivat eri näkökulmia, usein moniäänisesti, ja suhteuttivat niitä toisiinsa korostaen joskus oman ajattelunsa ja tunteidensa välistä suhdetta, joskus kielenhuoltoon kohdistuvia vaatimuksia. Vastaavasti erilaiset tavat luokitella ihmisiä, nimetä ryhmiä ja tehdä sosiaalisia erontekoja hahmottuivat erontekodiskurssiksi. Fokusoitin näihin kahteen diskurssiin siksi, että ne avaavat mielestäni uusia näkökulmia normipuheeseen.

Yleiskielen normeista ja kielenhuollosta puhutaan vuosikymmenestä toiseen monin vakiintunein tavoin (Mäntynen 2003; Pajunen 2023): samat näkökulmat ja metaforat toistuvat niin asiantuntijapuheessa kuin eri tavoin valikoitujen kohde-ryhmien kyselyvastauksissa. Vaikkapa kieli välineenä on Mäntysen (2003) erittelemä metafora ja Saviniemen (2015: 262–264) nimeämän välinediskurssin pohja, joka on läsnä myös normikyselyn aineistossa, kun jotkut vastaajat toteavat ymmärretyksi tulemisen olevan tärkeintä. Toinen esimerkki tutusta diskurssista on vaalimisdiskurssi (Saviniemi 2015: 268–271), joka käsittelee kieltä vaalittavana artefaktina, josta tulee pitää huolta. Vastauksissa käytetään tässä yhteydessä juuri *vaalia*-verbiä. Muutos on usein vastausten huomion kohteena, kun vastaajat toteavat kielen muuttuvan väistämättä ja muutoksen kuuluvan elävään kieleen. Keskityn seuraavaksi eronteko- ja punnitsemisdiskurssiin ja pyrin näin täydentämään kuvaa yleiskielen normeista puhumisen tavoista. Erontekodiskurssi rakentuu sosiaalisten erontekojen artikulaatiolle ja punnitsemisdiskurssi eri näkökulmien eksplisiittiselle suhteuttamiselle.

4 Normipuheen diskurssit ja kielen muutos

4.1 Erontekodiskurssi

Erontekodiskurssi rakentuu kielenpiirteiden ja ihmisryhmien suhteen artikulaatioiden ympärille, ja sitä tuotetaan etenkin *alkaa tekemään* -rakennetta koskevan kysymyksen avovastauksissa. Ensinnäkin aineistosta erottuu metapragmaattisia malleja, joissa sosiaalista persoonaa luonnehditaan sivistystason kautta: kategorianimityksiä ovat esimerkiksi *juntti*, *kouluttamaton* ja *huolimaton* (vrt. Pajusen 2024: 31 havainnot normien hallinnan yhdistämisestä koulutustasoon). Esimerkeissä (1–5) embleminä eli rekisteriytyneenä merkinä on yksinomaan spesifi kielenpiirre *alkaa tekemään*, esimerkissä (6) valikoima oikeinkirjoituksen hallintaa indeksoivia kirjoituskäytänteitä.²

- (1) Alkaa tekemään kuulostaa **juntilta**.
- (2) Alkaa tekemään kuulostaa edelleen **huolimattomalta** ja hiukan **juntilta**.
- (3) Asiallisissa yhteyksissä alkaa tehdä antaa **paremman vaikutelman**.
- (4) Tämä normi oli erityisen keinotekoinen. Tästä huolimatta käytän "alkaa tehdä" -muotoa silloin, kun haluan kirjoittaa **elegantisti**.
- (5) En missään tapauksessa käyttäisi väärää kielimuotoa, sanoo kielikioski asiasta mitä tahansa. Pidän kyseistä muotoa käyttäviä **kouluttamattomina**.
- (6) Yhdyssanat, välimerkkien ja isojen alkukirjaimien (alkukirjainten?) käyttö ovat olleet minulle elämässäni merkittävä vihje ihmisen ns. **sivistystasosta** kirjoitettua tekstiä lukiessa(ni?).

Näissä vastauksissa eksplikoidaan *alkaa tekemään* -rakenteen indeksisyyttä. Uuden kielenhuollon normin mukaan sovelias kielellinen käytös on niihin kirjoittuvan sosiaalisen normin mukaan rekisteriytynyt merkiksi tietynlaisesta sosiaalisesta persoonasta, jota luonnehtii huolimattomuus, junttius, heikko kielen taju ja kouluttamattomuus sekä eleganssin puute. Koulutusinstituutio merkityksellistyy relevantiksi, opitaanhan kielenhuollon keinotekoiset normit ensisijaisesti muodollisen koulutuksen kautta (vrt. sivistys, Saviniemi 2015: 256). Koulutus näyttäytyy perinteisesti olennaisena edellytyksenä standardikielen hallinnalle ja kytkeytyy siten standardikieleen liitettyyn sosiaaliseen prestiisiin (Piippo 2012: 224).

Kiinnostavasti samaan kielelliseen valintaan päädytään erilaisten metapragmaattisten mallien perusteella. Esimerkin (4) vastaaja toteaa vanhan normin olleen *erityisen keinotekoinen*, mutta hän ilmaisee silti pohjaavansa käytöksensä *alkaa tehdä* -rakenteen ja *elegantin* sosiaaliseen persoonan väliseen kytkökseen. Esimerkin (5)

2 Esimerkeistä on lihavoitu diskurssien kielellisen rakentumisen kannalta erityisen keskeisiä kielenpiirteitä.

vastaajan suhtautuminen vanhan normin luonteeseen on päinvastainen, hän kun kategorisoi *alkaa tekemään* -rakenteen ykskantaan *vääräksi kielimuodoksi*. Hän ilmaisee myös etäisyyden ottamista virallisen kielenhuollon instituutioon, kun Kotukseen ja ehkä Kielitoimistoon viitataan väheksyvän humoristisesti nimityksellä *kielikioski*. Esimerkki vertautuu kiinnostavasti siihen, että kieliasiantuntijat puolestaan vetoavat instituutioihin auktoriteettina (Mäntynen 2003: 117–120). Väheksyvä asenne virallista kielenhuoltoa kohtaan ei ole uutta: Paunonen (1996: 550) esittelee kielenkäyttäjien kielenohjailijoita kohtaan osoittamaa kritiikkiä ja epäluuloa jo 1940-luvulta lähtien.

Oman, edellisestä erottuvan ja aktiivisesti erottautuvan ryhmänsä muodostavat ne esimerkkien (7) ja (8) kaltaiset vastaukset, joissa väheksyvä asenne ja sen ilmaukset asetetaan itsessään embleemiksi, johon kytketään negatiivisesti luonnehdittu sosiaalinen persoona.

- (7) Usein ne, joiden mielestä säännöt ovat liian löysiä, haluavat **tärkeillä ja päteä** niillä säännöillä, jotka he itse ovat vuosikymmeniä sitten omaksuneet.
- (8) Minusta ajatus kielen muuttumisesta on saatu hienosti leviämään.
Muutosvastarintaiset oikeassaolijat kärsivät siitä eniten.

Esimerkeissä (7) ja (8) otetaan lähtökohdaksi se oletamus, että on olemassa joukko kielenkäyttäjiä, jotka suhtautuvat *alkaa tekemään* -normin väljennykseen nuivasti. Tämä asenne konstruoidaan indeksiksi jollakin tavalla negatiivisesti arvotetusta sosiaalisesta persoonasta: yhtäältä kyse on kielen muutosta ymmärtämättömästä *muutosvastarintaisesta oikeassaolijasta*, toisaalta korkeaa sosiaalista statusta vanhoihin sääntöihin takertumalla hakevasta ihmisestä, joka haluaa *tärkeillä ja päteä*. Vastustava suhtautuminen normin väljennykseen (ja *alkaa tekemään* -rakenteeseen) on siis rekisteriytynyt kahdella hieman eri tavalla. Näiden metapragmaattisten mallien vaikutusala on ratkaisevasti toinen kuin esimerkkien (1–6) yhteydessä kuvattujen mallien. Eronteko näkyy myös Priikin (2023: 16–20) kuvaamissa kieliärsytyksen vastareaktioissa, joissa kieltä koskeva asennoituminen nostetaan huomion kohteeksi ja sitä arvotetaan luonnehtimalla asenteen kytköstä sosiaaliseen persoonaan.

Vastauksiin kirjoittuu siis kilpailevia ja toisiinsa reagoivia metapragmaattisia malleja: muutosta ymmärtävät mallit ottavat lähtökohdakseen *alkaa tekemään* -rakennetta hylkivät mallit. Niihin sosiaaliin persooniin, joita konstruoidaan ryhmänimityksellä *muutosvastarintaiset oikeassaolijat* ja verbivalinnoilla *tärkeillä ja päteä*, liitetään embleemiksi tietynlaista asennetta kuvaavat artikulaatiot, jollaisia voidaan lukea esimerkeistä (1–6). Siinä missä muutosta hylkivissä malleissa embleeminä on yleensä spesifi kieliopillinen rakenne, muutosta ymmärtävissä malleissa embleemi on abstraktimpi kielenkäytön tapa. Muutosta ymmärtävät mallit edellyttävät siis *alkaa tekemään* -rakennetta hylkivien mallien eksplisiittistä tunnistamista, muttei päinvastoin.

Esimerkkien (7) ja (8) luonnehdinnoissa rakentuva sosiaalinen persoona on varsin negatiivisesti latautunut. Preskriptiivisissä kielioppaissaikin ohjataan joskus

tärkeilyä ja pätemistä vastaan: jo Osmo Ikola piti *Suomen kielen käsikirjassaan* (1968: 231) turhaa kikkailua ja pätemistä rasittavana (ks. myös Leskelä 2020: 52). Juuri muutoksen ymmärtäminen tekee eron ryhmien välille: *muutosvastarintaiset oikeassaolijat* asemoidaan ihmisiksi, jotka eivät ymmärrä tätä kielen perustavaa muutosluonnetta.

Toisaalta on mahdollista osoittaa sympatiaa toisin kokevia kohtaan, vaikkei itse kokisi vanhaa normia tärkeäksi ja siten jakaisi sellaisenaan tulkintaa rakenteiden indekseistä. Esimerkin (9) vastaaja asennoituu myötätuntoisesti muutoksen vastustamiseen.

- (9) "Alkaa tekemään" on kielikorvalleni ainoa oikea vaihtoehto (Turun murre). Käytän kuitenkin virallisissa yhteyksissä "alkaa tehdä" -versiota koska tiedän, että se on selkeästi porattu **tietyille ihmisille** kalloon niin perustavanlaatuisella tavalla, etten halua triggeröidä heidän kielitraumojaan sen enempää. Osoitan samalla **tuntevani tämän kielinormin**, mikä toki on huono perustelu sen käytölle.

Esimerkin (9) huomaavainen vastaaja (joka ei halua "triggeröidä") on esimerkki tapauksesta, jossa kielenkäyttäjä tunnistaa jonkin metapragmaattisen mallin, vaikkei itse käsitystä jaakaan (Agha 2007: 169; Lehtonen 2015: 41). Vastaaja ilmaisee asemoivansa itseään epävirallisen normin mukaisesti siten, että käyttäytyy soveliaasti suhteessa vanhasta normista kiinni pitävään joukkoon (*osoitan samalla tuntevani tämän kielinormin*). Vastaukseen on kirjoitettu asetelma, jossa kielenkäyttäjä tunnistaa kodifioimattoman varjonormin ("*alkaa tehdä*" on ainoa oikea muoto") ja sopeuttaa käytöksensä sen mukaiseksi, vaikka ei sitoudu sen taustaoletuksiin. Lopussa hän kuitenkin ilmaisee kielen tajuun pahoittelemalla tätä mukautumista varjonormiin, jota ei allekirjoita (*huono perustelu*).

Esimerkissä (10) vastaaja ilmaisee esimerkkien (7) ja (8) tapaan ymmärrystään kielen muutoksesta ja kytkee sen asiantuntijan positioonsa.

- (10) Luulen, että "alkaa tehdä" -muoto on kielenkäytössäni yleisempi, sillä olen "oppinut sen oikeaksi", mutta kun "alkaa tekemään" -muoto hyväksyttiin edellisen rinnalle, olen pyrkinyt **lisäämään myös sen muodon käyttöä**. Näin siksi, että **osoittaisin kieliasiantuntijana muille, että molempien käyttö on sallittua**.

Vastaaja asemoi itsensä nimilapulla (*role designator*, ks. Agha 2007: 96–97) *kieliasiantuntijaksi* ja kytkee tähän asemaan nykyisen, kodifoidun ja väljemmän normin mukaisen kielenkäytön. Samalla hän artikuloi kielellisen mallin kantamaa vastuuta (vrt. Saviniemi 2015: 259). Hän ei kuitenkaan ilmaise eksplisiittisesti väheksyvää asennetta toisin ajattelevia kohtaan. Bartsch (1987: 228) kuvaa perinteistä kielentutkijan hahmoa, joka katsoo kieltä puhtaasti deskriptiivisesti ja pitää naiiveina ja ymmärtämättöminä ihmisiä, jotka liittävät arvostelmia kieleen tai ovat huolissaan kielen oikeellisuudesta. Esimerkin (10) kieliasiantuntija ei tätä asennetta eksplikoiki; asennetta on sen sijaan

luettavissa vastauksissa (7) ja (8), joissa ei kuitenkaan eksplisiittisesti kategorisoida itseä kielen asiantuntijaksi.

Entä jos tuntee kodifoidut nykynormit muttei epävirallisia varjonormeja? Tällaista tilannetta kuvaa esimerkin (11) vastaaja.

- (11) Kielitoimiston ohjepankin ohjeissa on joskus vähän liikaa tulkinnan varaa. Saattaa sitten huoliteltua tekstiä tavoitellessa **kömmähtää paremmin osavien edessä**, kun luuli, että joku muoto on ok vaikka se ei **hiljaisen tiedon** mukaan ole.

Esimerkissä (11) kuvataan asetelmaa, jossa voi ”kömmähtää” suhteessa kielenkäyttäjien keskuudessa eläviin varjonormeihin, vaikka seuraisi mallikkaasti muodollisia normeja viranomaisen tietolähteestä eli Kielitoimiston ohjepankista³. *Hiljainen tieto* on virallisen kielenhuollon muodostamalle normikeskukselle vaihtoehtoinen normikeskus. Vastaaja ilmaisee vaikeutta polysentrisessä tilanteessa: jos suuntautuu yhteen normikeskukseen eli Kielitoimiston ohjepankkiin, voi kuitenkin rikkoa toisen normikeskuksen, *hiljaisen tiedon*, normeja. Esimerkistä (11) on luettavissa normien olennainen ulottuvuus, pelko sanktiosta. Normi tulee näkyväksi usein vasta sen rikkomisen kautta (Karlsson 1995: 161–162; Piippo 2012: 205–206). Itse sanktion luonne jää tässä epäselväksi, mikä on oireellista: pelkona lienee se, että hiljaisen tiedon haltijat kytkevät vastaajaan negatiivisen sosiaalisen persoonan (esim. ”juntti”). Varjonormi elää sellaisen epävirallisen mikrotason vertaisääntelyn piirissä, jota esimerkiksi Pajunen (2024) kuvaa Facebook-aineistossaan.

Varjonormien voi ajatella nakertavan demokratiaperiaatetta: Mantilan (2010: 202) mukaan ”[k]aikkien on voitava pystyä käyttämään äidinkieltään ilman, että pelko kielenkäytön normeista kahlitsee sitä”. Tässä vastauksessa pelko epävirallisista varjonormeista uhkaa kahlita kielenkäyttöä. Varjonormissa näkyy standardisoidun kirjakielen normatiivinen voima: normi on tehnyt lähtemättömän jäljen ja jatkaa olemassaoloaan muututtuaan kodifoidusta kodifioimattomaksi. Piipon (2012: 40) Max Weberiä seuraavia termejä käyttäen *alkaa tekemään* -rakenteen välttäminen on siirtynyt laista konventioksi: siinä missä lakeja säätää ja valvoo erikoistunut muodollinen auktoriteetti, konventioita pidetään yllä ja myös sanktioidaan epämuodollisesti ilman tällaisia auktoriteetteja.

Joissakin vastauksissa liitytään erontekodiskurssiin kommentoimalla erontekodiskurssia itseään. Esimerkeissä (12) ja (13) tunnistetaan normien eroja tekevä ja siten väistämättä eriarvoistava luonne ja käsitellään tätä ongelmallisena.

- (12) Jotkut kielioppisäännöt on täysin turhia, tarpeettomia. Esim. sanan muun muassa tarkoitus tulee ymmärretyksi oli se sitten oikein tai väärin kirjoitettu. Ja toisekseen, miksi muistin päällä pitäisi kantaa tällaisia epäolennaisuuksia

3 Kielitoimiston ohjepankki on avoimesti saatavilla osoitteessa <https://kielitoimistonohjepankki.fi/>.

kuinka jokin sana kirjoitetaan. Pahimmassa tapauksessa kielioppinormit **eriarvoistavat** ihmisiä esim. työpaikoilla (esim. muistisääntöjä osaamaton ei ehkä saa tiettyjä tehtäviä, osaamattomuus voi heikentää uskottavuutta jne).

- (13) Yleiskielen normit ovat hyviä silloin kun ne palvelevat kielen ymmärrettävyyttä ja rakenteiden yksiselkoisuutta. Jos normi on sellainen, että lähes kaikki tekevät siinä "virheitä", sitä on syytä muuttaa. **Yleiskielen normien ei tule palvella ihmisten jakoa "hyviin" ja "huonoihin" kielenkäyttäjiin.**

Näissä vastauksissa tunnistetuksi lähtökohdaksi otetaan erontekojen tuottaminen yleiskielen normien perusteella ja positioidaan itseä arvostelemalla tätä erontekojen tuottamista sekä sen sosiaalisia seurauksia (sanktioita).

Erontekodiskurssia tuottavat myös perinteisiä, variaation tutkimuksesta tuttuja ryhmäkonstruoiteja sisältävät vastaukset. Tällaisia ovat maaseutu vs. pääkaupunkiseutu ja nuoriso vs. aikuiset (esim. Vaattovaara & Soininen-Stojanov 2006), jotka ovat näkyvillä esimerkeissä (14) ja (15).

- (14) Yleiskielen normisto suojelee "**muuta Suomea**" väestökeskittymien (**PK-seutu**) murteiden heikentävältä vaikutukselta. Kieli yksinkertaistuu liikaa, kun liian iso osa nuorisoa puhuu fnglishiä.
- (15) Kyllä **me täällä maakunnissa** piijetään huolta, että ainaki puhekieli säilyy muuttumattomana. Vaa eipä murteita oo kauheesti yritettykkään kirjallisesti ilimasta, se ku näyttää aina puhujillekki vähä pöljältä.

Virallinen kielenhuolto on arvostusten tuottamista ja merkkitoimintaa siinä missä muukin normeja tuottava kielenkäyttö ja sosiaalinen toiminta (Piippo 2012: 205). Aineistossa näkyy, että kodifikaatio on yksi vaikutusvaltainen tekijä kielenpiirteiden rekisteriytymisissä muttei ainoa. Sen rooli on olennainen, sillä sen myötä on syntynyt vaikutusvaltainen metapragmaattinen malli, jossa *alkaa tehdä* kytkeytyy koulutukseen ja joka näkyy yhä metapragmaattisessa puheessa. Merkille pantavaa on keinotekoisien ja moniin kielenkäyttäjiin työläästi juurtuneen normin pitkän normittamisen seuraus: siitä on tullut erityisen tärkeä ja sosiaalisia merkityksiä kantava. Erontekodiskurssissa korostuu kielenpiirteiden käyttö symbolisen pääoman merkinä ja valuuttana kielen markkinoilla (ks. Mäntynen 1996).

Vastauksiin kirjoittuu *alkaa tekemään* -rakenteen käyttöön ja normeihin suhtautumiseen ylipäänsä liittyvän indeksisyyden asteita. Toisen asteen indeksisyydessä kielenpiirre alkaa kantaa assosiaatioita sitä käyttävän joukon ominaisuuksiin, kun taas kolmannen asteen indeksisyydessä jokin tällainen "edelliseen asteeseen liittyvä ominaisuus tulkitaan uudelleen jossakin uudessa ideologisessa kehityksessä" (Sorjonen ym. 2015: 18). Siinä missä yhteys "kouluttamattomuuden" tai "junttiuden" ja *alkaa tekemään* -rakenteen välillä on toisen asteen indeksi, tämän indeksin tunnistaminen ja sen liittäminen tiettyyn sosiaaliseen persoonaan on kolmannen asteen indeksi. Vastauksiin

kirjoittuvien metapragmaattisten mallien analyysi piirtääkin kuvaa *alkaa tekemään* -norminmuutosta ympäröivästä indeksisestä järjestyksestä. (Ks. Silverstein 2003.)

Muutokseen suhtautuminen on eronteon keskeinen elementti. Muutosta hylkivissä metapragmaattisissa malleissa se, ettei kielenkäyttäjä mukaudu kodifioinnin muutokseen, yhdistetään positiivisesti arvotettuun sosiaaliseen persoonaan. Muutosta ymmärtävissä malleissa taas juuri muutosten ymmärtämättömyys on peruste negatiivisen sosiaalisen persoonan konstruoinnille. Erontekodiskurssi korostaa sitä, että kieli ei ole vain kommunikaatioväline vaan myös tunnistamisen ja tunnistetuksi tulemisen resurssi ja että normit kantavat mukanaan ihmisryhmään kytkeytyviä odotuksia soveliaasta käyttäytymisestä (Piippo 2012: 38). Erilaiset metapragmaattiset mallit muodostuvat osaksi *alkaa tekemään* -rakenteen indeksistä kenttää (ks. Eckert 2008): rakenteella on monenlaisia mahdollisia indeksisiä tulkintoja, joista toisissa malleissa aktivoituvat yhdet (koulutuksellisen sivistyksen ja eleganssin indeksi) ja toisissa muut (kielen luonteen ymmärtämisen indeksi). Nämä mahdollisuudet yhdessä muodostavat kielenilmauksen indeksisen kentän.

4.2 Punnitsemisdiskurssi

Siinä missä eronteot ovat läsnä eritoten *alkaa tekemään* -aiheisen kysymyksen avovastauksissa, punnitsemisdiskurssia avovastauksiin kutsuu väite ”Yleiskielen normit ovat mielestäni a) liian tiukkoja b) liian sallivia c) ihan sopivia d) en osaa sanoa”. Punnitsemista tehdään yhtäältä yksilön näkökulmasta järjen ja tunteiden, toiseksi kielenhuollon instituutioiden näkökulmasta eri ristipaineiden välillä. Punnitsemisdiskurssia tuottaviin vastauksiin kirjoittuu suuntautuminen samaan aikaan erilaisiin normikeskuksiin ja tämän polysentrisyyden säätely.

Ensinnäkin tasapainoa haetaan järjen ja tunteiden välillä, kuten esimerkiksi (16–19).

- (16) **Haluaisin** pitää kielioppisäännöt ja oikeakielisyyden vahvana, mutta toisaalta tunnustan, että mikään auktoriteetti ei voi säädellä kielen käyttöä, eikä ketään palvele, että virallinen kielioppi erkaantuisi tyystin erilleen käytetystä kielestä.
- (17) Kyllähän kieli elää ja kehittyy, joten vaikka kaikenlaiset alkaa tekemäänit **henkilökohtaisesti tuntuvat väärältä** niin **yritän suhtautua** kieleen sallivasti. Selkeitä rajoja pitää kuitenkin olla, ettei nyt esimerkiksi heitetä yhdyssanoja romukoppaan.
- (18) **Hyväksyn** sen, että kieli muuttuu, muuttuuhan kaikki muukin, mutta jotkin asiat **ärsyttävät**.
- (19) Kieli muuttuu ja kai se on tarkoituskin. Suomi ja maailma muuttuu, miksei siis kieliin. **Silti** välillä **vaikeaa hyväksyä**, ja toisaalta pelkään että häviääkö suomen kieli jos se muuttuu liikaa.

Tunteet ovat pelissä kielestä puhuttaessa, ja kirjakielen normien on moneen kertaan havaittu herättävän voimakkaita tunnereaktioita (esim. Haakana & Mäntynen 2002; Piippo 2012: 226; Saviniemi 2015: 264). Yhtäältä normikeskuksena on esimerkeissä (16–19) kielen muuttuvan luonteen ymmärtäminen. Tämä normikeskus edustaa järjen ja tunteen dikotomiassa rationaalisuutta, jota suuntautumisen luonnehtimiseen valitut mentaaliverbit kuvastavat: *yritän suhtautua, hyväksyn*. Samaan ihanteeseen suuntautuvat erontekodiskurssin puitteissa vanhassa normissa pitäytyviä negatiivisesti arvottavat vastaajat. Toisaalta ilmaistaan, että jotkin norminväljennykset tuntuvat kuitenkin pahalta, ja tätä kuvataan tunnesanastolla: *haluaisin, tuntuvat väärältä, ärsyttävät*. Kielenpiirteet mukailevat Saviniemen (2015: 264–268) havaintoja tunne-diskurssin aineksista.

Tunnustuksellinen, (näennäisen) pahoitteleva ja sävyltään usein aavistuksen itseironinenkin tunnepuhe kielestä voidaan nähdä eräänlaisena ”kieli-ihmisen” identiteetin rakennuskeinona. Usein suomen kieleen intohimoisesti suhtautuvat ihmiset, vaikka ilmaisisivatkin ymmärtävänsä kielen muuttuvan luonteen, saattavat tilanteisesti asemoitua itseironisesti pilkunviilaajiksi tai kielipoliiseiksi ja rakentavat yhteenkuuluvuutta tällaisella ristiriitapuheella. Myös kielen asiantuntijoiden kielipuheelle on havaittu ominaiseksi kielenpiirteiden ja -ilmiöiden varsin tunneperäinen arvottaminen (Mäntynen 2003). Henkilökohtaisuutta rakentaa yhdessä tunnesanaston kanssa yksikön 1. persoonan painottuminen (*yritän, hyväksyn, pelkään*) sekä sellaiset adverbit kuin *henkilökohtaisesti*.

Järki ja tunteet ovat normikeskuksina vahvasti hierarkkisia: tyyni ja rationaalinen ymmärrys konstruoidaan korkeammaksi ihanteeksi, kun taas tunteikas suhtautuminen merkitään pahoiteltavaksi ja syntiseksi. Muutoksen ymmärrykseen suuntautuminen normikeskuksena, omia tunteita vastaan taistellen, osoittaa hyvää kielitahtoa (vrt. Pierre Bourdieun maun sosiologiaan liittyvä käsite *hyvä kulttuuritahto*, ks. esim. Suomalainen 2023: 211). Vastauksissa tunnistetaan oikea kielellinen ”maku” ja pyritään sitä kohti. Vastaajat rakentavat itsestään sosiaalista persoonaa kielen luonnetta ymmärtävinä mutta silti kieleen tunteella ja intohimolla suhtautuvina kieli-ihmisinä.

Esimerkissä (16) yllä artikuloituu kielenhuollon jännitteinen suhde puhuttuun kieleen (*eikä ketään palvele, että virallinen kielioppi erkaantuisi tyystin erilleen käytetystä kielestä*). Punnitsemisdiskurssissa tätä jännitettä käsitellään monin tavoin: esimerkeissä (20–22) tunnistetaan erilaiset kielen normittamiseen kohdistuvat vaatimukset ja punnitaan niitä suhteessa toisiinsa.

- (20) Normit elävät hyvin ajassa. Monet normit ovat vaikeita nykyihmisille (pilkut, kaksoispassiivi jne.), mutta **ymmärrän hyvin**, ettei nopeita muutoksia voi tehdä. Yleiskielen nykyiset normit ovat **perusteltuja**. Moni odottaa nykyistä tiukempia normeja, mutta **minusta on hyvä**, että käyttäjälle jää valinnanvaraa.
- (21) Yleiskielen normien ei mielestäni pidä sallia kaikkea, vaan nimenomaan rajata kieltä niin, että se on kaikille ymmärrettävää. Yleiskielen normien pitää **kui-**

tenkin pystyä mukautumaan aikaansa, eikä olla liian tiukkoja. **Mielestäni tällä hetkellä tilanne on hyvä.**

- (22) Normeissa on yhtä ja toista, mikä minusta heijastelee kauan sitten historiassa vallinneita **virheellisiä** arvostuksia ja on seurausta tuolloin tehdyistä päätöksistä, **mutta** ei historiaa voi ruveta kirjoittamaan uusiksi. Nykyinen kielenhuollon linja vaikuttaa olevan **maltillinen ja sallivuuteen kallellaan, mikä sopii minulle**

Vastauksissa näkyvät ristiriitaisten normikeskusten tunnistaminen ja polysentrisyyden aiheuttaman jännitteen ymmärryksen ilmaisemiset keinot. Punnitsemisdiskurssille ominaisia kielenpiirteitä ovat moniäänistävien resurssien käyttö (*monien mielestä, minusta*; ks. Martin & White 2005; Virtanen 2015), myönnöttelyä ja kontrastiivisuutta rakentavat konnektorit (*kuitenkin, mutta*) ja mentaaliverbit (*ymmärrän hyvin*). Vastauksissa eksplikoidaan ymmärrystä kielenhuoltoa kohtaan institutionaalisena, yhteiskunnan tarvitsemana toimintana, kuten järki ja tunteet -asetelmaa rakentavissakin vastauksissa.

Punnitsemisdiskurssissa kuuluu siis monenlaisia auki kirjoitettuja muotoiluja siitä kielenohjailun jännitteestä, jolla tämä artikkelikin alkaa: yhtäältä yleiskielen normit eivät saisi muuttua liian nopeasti, toisaalta ne eivät saisi eriytyä liikaa puhekielestä. Jos normeja muutetaan nopeasti puhekielen muutoksen mukaan, niitä on vaikea omaksua ja opettaa ja normit myös vanhenevat liian nopeasti. Lisäksi vanhat tekstit ja olemassa oleva kirjallisuus käy nopeammin kieleltään vanhentuneeksi ja vaikeaksi lukea. (Rintala 1992: 63; Paunonen 1996: 553.) Kulttuurisen perinnön ja vanhojen tekstien ymmärtämistä ja luettavuutta voidaankin käyttää argumenttina normien säilyttämisen ja ainakin jonkinasteisen konservatiivisen purismin puolesta (Bartsch 1987: 228).

Punnitseminen tarjoutuu käyttökelpoiseksi strategiaksi nimenomaan silloin, kun halutaan tuottaa sosiaalista persoonaa muutosta ymmärtävänä kieli-ihmisenä samaan aikaan, kun halutaan esittää paheksuntaa kirjoitetun kielenkäytön rappiosta tai esittää perusteluja tiettyjen normien säilyttämiselle (esimerkit 23–25).

- (23) **Ymmärrän** toki, että elävän **kielen on muututtava** sen käyttäjien mukaan, **mutta** käyttökielen huolimattomuus heijastuu nykyään myös kirjoitettuun tekstiin. Jälki on karmaiseva.
- (24) Yleiskielen normit ovat mielestäni tarpeelliset ja tasoltaan ihan sopivia. **Kieli muuttuu ja siksi normeja muutetaan** esimerkiksi ilmauksen tyylin suhteen. Pidän **kuitenkin** tarpeellisena pitää kiinni monista yleiskielen normeista (yhteen ja erilleen kirjoittaminen, verbin yksikkö- ja monikkomuoto ja omistuliitteen käyttö).
- (25) Tietyt normit on hyvä olla olemassa, ja **merkityseroja tekevät normit** (esim. monet yhdyssanat) ovat erityisen tärkeitä. Sen sijaan on olemassa normeja ja sääntöjä, joita minä kielen ammattilaisena pidän tyhminä ja **tarpeettomina** (esim. pitkän viivan käyttö) tai epäloogisina kuten tietyt isolla/pienellä kirjoittamisen säännöt (esim. en ymmärrä, miksi juhannus kirjoitetaan pienellä, kun se

on juhlan nimi eli minun ymmärryksessäni erisnimi). Sääntöjen tulee muuttua, kun kielenkäyttö muuttuu, ja englannin vaikutusta esim. isolla/pienellä kirjoittamiseen ei pidä jättää huomiotta.

Muutokseen suhtautuminen eronteon elementtinä näkyy siis myös niissä vastauksissa, jotka kaiuttavat ensisijaisesti punnitsemisen diskurssia.

5 Lopuksi

Olen tässä tutkimuksessa tarkastellut kodifioituja normeja ja niiden muutosta koskevaa puhetta kyselyaineiston avulla. Dialogisesta ja toiminnallisesta kielikäytöstä käsin normien tutkiminen edellyttää empiiristä kielenkäyttötilanteiden analyysia niissä tilanteissa ja ympäristöissä, joissa kielenkäyttäjät esittävät evaluointia ja tekevät normeja olemassa oleviksi (Piippo 2012: 173). Yleiskielen normeja käsittelevä kyselyaineisto tarjoaa omanlaisensa, yhtäältä rajoittuneen mutta toisaalta metapragmatiikkaan fokusoituneen näkökulman kielenkäyttäjien normipuheeseen.

Suuren yleisön ilmaisemien kieliasenteiden tutkimusta on vastikään peräänkuulutettu (Onikki-Rantajääskö 2024: 34). Onikki-Rantajääskön (2024: 208) mukaan ”uhkana on kuilu kielenhuollon ja tutkimuksen välillä. Tätä kuilua umpeen kuromaan tarvittaisiin myös enemmän yleiskielen normeihin ja julkiseen kielenkäyttöön kohdistuvaa tutkimusta – – “. Näkemys ei ole uusi: esimerkiksi Osmo Ikolan (1951: 291) mukaan ”kielilyhteisön riittävä huomioon ottaminen [on] kaiken menestyksellisen kielenohjailutyön edellytys” (ks. myös Leskelä 2020: 29). Tähän huutoon vastaa tutkimus, joka tarkastelee sitä, miten normit kielenkäyttäjille merkityksellistyvät.

Diskurssianalyysi paljasti aiemmassa kirjallisuudessa havaittuja normipuheen diskursseja, kuten vaalimisdiskurssin, välinediskurssin ja tunnusediskurssin (ks. Saviniemi 2015). Fokusoim tarkasteluni kahteen analyysivaiheeseen tunnistamaani, aiemmin tunnistamattomaan normipuheen diskurssiin ja siihen, miten niiden kehyksissä artikuloidaan metapragmaattisia malleja, tuotetaan sosiaalisia persoonia ja suuntaudutaan normikeskuksiin. Erontekodiskurssissa vastaajat artikuloivat erilaisia ja keskenään kilpailevia metapragmaattisia malleja, joihin kuuluvat luonnehdinnat kielenkäytön ja kieliasenteiden määrittämistä sosiaalisista persoonista. Punnitsemisdiskurssissa vastaajat tuottavat sosiaalista persoonaa kielenkäyttäjänä ilmaisemalla yhtäältä kieleen intohimoisesti suhtautuvan ihmisen järjen ja tunteen ristiriitaa ja toisaalta tiedostavaa suhtautumista yleiskielen normittamistoiminnassa vallitsevaan polysentrisyyteen.

Diskursseilla on erityisiä kielellisiä ja tekstuaalisia ominaispiirteitä. Erontekodiskurssille olennaisia ovat kategorisointi, nimeäminen ja positiointi: miten tietyn rakenteen käyttäjiä luonnehditaan *junteiksi* tai *kouluttamattomiksi* ja toisissa vastauksissa asemoidaan oma identiteetti suhteessa *pätemiseen* ja *muutosvastarintaan oikeassaolijoihin*. Punnitsemisdiskurssissa kirjoitetaan auki jännitettä, joka

syntyy, kun omat normeja koskevat tunteet ja ymmärrys siitä, että yleiskielen on elettävä muuttuvan kielen mukana, ovat ristiriidassa. Tällöin pyrkimyksiä kuvataan mentaaliverbein, ja henkilökohtaisuus näkyy tunneverbeissä ja persoonamuodoissa. Toisaalta punninnassa toistuvat myönnyttelyä ja kontrastiivisuutta rakentavat konnektorit. Nämä diskurssit asettuvat osaksi kielipuheen kokonaisuutta, dynaamiseen suhteeseen Mäntysen (2003) kuvaaman kielijuttujen retoriikan ja Saviniemen (2015) kuvaamien kielenhuoltodiskurssien kanssa.

Muutos merkityksellistyy diskursseissa monella tavalla. Erontekodiskurssia kaiutavissa vastauksissa erottuu ensinnäkin metapragmaattisia malleja, joissa yleiskielen normien muutosta vastustetaan tuottamalla aiempaa kodifioitua normia mukaileva varjonormi, jota noudattamalla erotutaan toisista. Toisaalta on havaittavissa malleja, joissa erilaisten sosiaalisten persoonien tunnistamisen kriteerinä on osoitettu ymmärrys siitä, että kieli muuttuu ja että tästä seuraa tarve muuttaa jossain määrin myös yleiskielen normeja. Keskeinen havainto on, että samoja kielellisiä valintoja tai asennoitumisen ilmauksia perustellaan erilaisilla metapragmaattisilla malleilla: joissakin vastauksissa samaan aikaan ilmaistiin ymmärrystä norminmuutokseen ja raportoitiin vanhassa normissa pitäytymistä ja siten sosiaalisen persoonan tuottamista muutosta ymmärtämättömien mallien mukaisesti.

Olen pyrkinyt kuvaamaan normipuheen jäsentyneisyyttä tarkasti operationaalistamalla metapragmaattisen mallin käsitteen kyselyaineiston analyysiin. Käsitteen avulla on mahdollista osoittaa yhtäältä sanastokieliopillisen tason piirteiden ja toisaalta kielipuheen piirteiden (esim. muutosvastarintaisen asennoitumisen ilmausten) indeksisyyden kerroksia ja niiden suhteita. Metapragmaattinen malli ja diskurssi ovat toimineet analyysikäsitteinä analyysin eri tasoilla. Diskurssit ovat abstrakteja, tutkijan tulkintaan perustuvia kokonaisuuksia, joiden olemusta tarkastellaan kielitieteellisessä diskurssianalyysissä usein erittelemällä niitä kielenpiirteitä, joilla merkityksiä ja näkökulmia tuotetaan. Tässä tutkimuksessa metapragmaattisten mallien ilmaiseminen on nähty tapana merkityksellistää kielen normeja, toisin sanoen diskurssin piirteenä ja keskeisenä rakenneosana.

Alkaa tekemään on kiinnostava lähtökohta normipuheen tutkimiselle. Tiukempi *alkaa tekemään* -normi ei voimassa ollessaankaan ollut kaikkien tunnistama, ja toisaalta jotkut tunnistavat sen edelleen normina, vaikka se on lakannut olemasta kodifioitu. Vastauksissa kirjoitetaan auki keinotekoisen *alkaa tekemään* -normin normatiivista voimaa vuosia sen muuttumisen jälkeen. *Alkaa tehdä* -rakenteen suosiminen ja *alkaa tekemään* -rakenteen välttäminen on käytäntö, joka tuotettiin kodifioituksi normiksi ja josta kodifiointi teki myös sosiaalisen normin, jonka kautta kielellisen käyttäytymisen soveliaisuutta arvioidaan ja sanktioidaan. Norminmuutoksen jälkeen se jäi vaikuttamaan tietyn sosiaalisen vaikutusalan sisällä kodifioimattomana varjonormina.

Metapragmatiikan näkökulma korostaa kielenkäytön kytköksiä sosiaalisiin identiteetteihin, ryhmiin ja niitä koskeviin mielikuviin sekä ryhmään kuulumiseen ja identiteetin performointiin; normikyselyn vastaukset ovat metapragmaattisia kom-

mentteja, joilla identiteettiperformanssia ja ryhmään kuulumista tuotetaan (Silverstein 2003; Lehtonen 2015; Visakko & Lehtonen 2024). Kansanlingvivistisesti orientoitunut murteen ja identiteetin suhteen tutkimus lähtee siitä, että murrepiirteiden sosiaaliset merkitykset vaihtelevat tulkitsijan mukaan ja vaativat siksi kontekstiherkkää empiriaa ihmisten todellisista näkemyksistä (Lappalainen & Vaattovaara 2005: 105). Vastaavasti kielenkäyttäjien metapragmaattisten kommenttien kautta saadaan konkreettista empiriaa yleiskielen muuttuvien normien ja niihin suuntautuvien kielellisten valintojen sosiaalisista merkityksistä – niiden eroista ja kerrostuneisuudesta.

Kyselyvastaukset ovat kiinnostavaa metapragmaattista aineistoa mutta auttamatta tuottamisprosessinsa rajoittamaa. Kyselyaineisto muistuttaa keskustelupalstaa (Priiki 2021, 2023) tai Facebook-keskustelua (Pajunen 2024) siinä, että se koostuu verkossa kirjoitetuista, yleensä melko lyhyistä teksteistä. Toisaalta Priikin (2023) haastatteluaineistoon se vertautuu siten, että kielenkäyttäjät nostavat oma-aloitteisesti esiin mielestään liian tiukkoja kieliasenteita ruotiakseen niitä. Jatkossa normipuheessa tuotettavia metapragmaattisia malleja olisi tarpeen tutkia esimerkiksi yleiskielen normeihin keskittyvästä haastatteluaineistosta tai autenttisista tilanteista kerätystä, kieliaiheisesta keskusteluaineistosta.

Kirjallisuus

- Agha, A. 2007. *Language and social relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartsch, R. 1987. *Norms of language. Theoretical and practical aspects*. London: Longman.
- Blommaert, J. 2005. *Discourse. A critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, J. 2007. Sociolinguistics and discourse analysis: Orders of indexicality and polycentricity. *Journal of Multicultural Discourses*, 2 (2), 115–130.
<https://doi.org/10.2167/md089.0>
- Eckert, P. 2008. Variation and the indexical field. *Journal of Sociolinguistics*, 12 (4), 53–76.
- Fairclough, N. 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Foucault, M. 2005. *Tiedon arkeologia. (L'archéologie du savoir, 1969)*. Suomentanut Tapani Kilpeläinen. Tampere: Vastapaino.
- Haakana, M. & A. Mäntynen 2002. Rakas ärsyttävä äidinkieli. Kielestä kysyminen ja tunteet radion kieliohjelmassa. Teoksessa I. Herlin, J. Kalliokoski, L. Kotilainen & T. Onikki-Rantajääskö (toim.) *Äidinkielen merkitykset*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 287–311.
- Halliday, M. 1994. *An introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold.
- Herlin, I. 2012. Miksi alkaa tekemään? Teoksessa I. Herlin & L. Kotilainen (toim.) *Verbit ja konstruktio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 143–174.
- Hyland, K. 2005. *Metadiscourse. Exploring interaction in writing*. London: Continuum.
- Ikola, O. 1951. Kielenohjailu ja kieliyhteisö. *Virittäjä*, 55, 284–292.
<https://journal.fi/virittaja/article/view/32553>
- Ikola, O. 1968. Suomen kelioppi ja oikeakielisyysoapas. Teoksessa O. Ikola (toim.) *Suomen kielen käsikirja*. Helsinki: Weilin & Göös, 103–315.
- Karlsson, F. 1995. Normit, kielenkäyttö ja keliopit. Teoksessa J. Rydman (toim.) *Tutkimuksen etulinjassa. Tieteen päivät 1995*. Porvoo: WSOY, 161–172.
- Kolehmainen, T. 2014. *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lappalainen, H. & J. Vaattovaara 2005. Vielä murteen ja identiteetin suhteesta. *Virittäjä*, 109 (1), 98–110. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40390>
- Lehtonen, H. 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisisessä Helsingissä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1333-7>
- Leskelä, H. 2020. Huolellinen yleiskieli, aito kansankieli, arkinen puhekieli: kielimuodot ja -ideologiat suomen kielen huollon oppaissa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/323034>
- Lönnrot, E. 1874. *Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Edellinen osa. A–M*.
- Maamies, S. & A. Räikkälä 1997. Virittäjä kielenhuollon kimpussa. *Virittäjä*, 101 (2), 272–276.
<https://journal.fi/virittaja/article/view/38968>
- Mantila, H. 2010. Suomalaisen kielenhuollon periaatekeskustelu 1990- ja 2000-luvulla. Teoksessa H. Lappalainen, M.-L. Sorjonen & M. Vilkkumäki (toim.) *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 179–205.
- Martin, J. R. & P. White 2005. *The language of evaluation. Appraisal in English*. London: Palgrave Macmillan.
- Milroy, J. & L. Milroy 1985. *Authority in language. Investigating language prescription and standardisation*. London: Routledge.
- Mäntynen, A. 1996. Miten normeista puhutaan. Näkökulma ja normien rajat. *Virittäjä*, 100 (4), 504–519. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38907>

- Mäntynen, A. 2003. *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Niedzielski, N. & D. Preston 2000. *Folk linguistics*. Berlin: Mouton De Gruyter.
- Nordlund, T. 2004. Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun lopun kielikeskustelun metaforat ja kieli-ideologiat. Teoksessa K. Huumo, L. Laitinen & O. Paloposki (toim.) *Yhteistä kieltä tekemässä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 286–322.
- Noreen, A. 1888. *Om språkriktighet*. Toinen painos. Uppsala: Schultz.
- Onikki-Rantajääskö, T. 2024. *Suomi osallisuuden kielenä. Selvitys suomen kielen tilasta Suomessa 2020-luvun puolimaissa*. Oikeusministeriön julkaisuja, selvityksiä ja ohjeita 2024:20. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-141-0>
- Pajunen, H. 2023. Language ideologies against norm change: a case study of the orthographic norm of Finnish O(i)ttA-verbs and language professionals' unwillingness to change it. *ESUKA/JEFUL*, 14 (1), 81–115. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.03>
- Pajunen, H. 2024. Online public language policing as a biopower: enforcing and challenging language norms and language ideologies in Finnish Facebook language discussion groups. *Apples - Journal of Applied Language Studies*, 18 (3), 22–44. <https://doi.org/10.47862/apples.141099>
- Paunonen, H. 1993. Suomen mieli – oikea kieli. *Virittäjä*, 97 (1), 81–88. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38557>
- Paunonen, H. 1996. Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotyyppiat. *Virittäjä*, 100 (4), 544–555. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38912>
- Pietikäinen, S. & A. Mäntynen 2019. *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Piippo, I. 2012. *Viewing norms dialogically. An action-oriented approach to sociolinguistic metatheory*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Piippo, I. 2016. Kielen kuva. Teoksessa I. Piippo, J. Vaattovaara & E. Voutilainen (toim.) *Kielen taju. Vuorovaikutus, asenteet ja ideologiat*. Helsinki: Art House, 23–52.
- Piippo, I. 2023. Mitä ovat kielelliset normit ja ideologiat ja miten ne ilmenevät luokahuoneessa? Teoksessa M. Ahlholm, I. Piippo, & P. Portaankorva-Koivisto (toim.) *Vastasaapuneet luokahuoneissa: ikkunoita valmistavaan opetukseen ja monikieliseen kouluun*. Tampere: Vastapaino, 73–88.
- Priiki, K. 2021. Verkko keskustelijoiden käsitykset hän- ja se-pronominien norminvastaisesta käytöstä. *Virittäjä*, 125 (3), 320–346. <https://doi.org/10.23982/vir.98383>
- Priiki, K. 2023. Constructing the perception of 'annoying' words and phrases in interaction: an analysis of delegitimation strategies used in interviews and online discussions in Finnish. *Open Linguistics*, 9 (1), 20220248. <https://doi.org/10.1515/opli-2022-0248>
- Rintala, P. 1992. Suomen kirjakielen normeista. *Sananjalka*, 34, 47–68. <https://doi.org/10.30673/sja.86541>
- Rintala, P. 1998. Kielikäsitys ja kielenohjailu. *Sananjalka*, 40, 47–65. <https://doi.org/10.30673/sja.86596>
- Sajavaara, P. 2000. Kielenohjailu. Teoksessa K. Sajavaara & A. Piirainen-Marsh (toim.) *Kieli, diskurssi & yhteisö*. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylän yliopisto, 67–106.
- Saviniemi, M. 2015. *On noloa, jos ammattilaiset tekevät tökeröitä kielioppivirheitä. Toimitushenkilökunnan kielenhuoltotiedot, -käytännöt ja -diskurssit*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Setälä, E. N. 1894: *Oikeakielisyydestä suomen kielen käyttöön katsoen*. Virkaanastujaisesityelmä (laajennettuna). Porvoo: WSOY.
- Shore, S. 2012. Kieli, kielenkäyttö ja kielenkäytön lajit systeemis-funktionaalisessa teoriassa. Teoksessa V. Heikkinen, E. Voutilainen, P. Lauerma, U. Tiililä & M. Lounela (toim.) *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Helsinki: Gaudeamus, 131–157.

- Silverstein, M. 2003. Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language & Communication*, 23, 193–229. [https://doi.org/10.1016/S0271-5309\(03\)00013-2](https://doi.org/10.1016/S0271-5309(03)00013-2)
- Sorjonen, M.-L., H. Lehtonen & A. Rouhikoski 2015. Helsinki, kielen indeksisyys ja sosiaaliset identiteetit liikkeessä. Teoksessa M.-L. Sorjonen, A. Rouhikoski & H. Lehtonen (toim.) *Helsingissä puhuttavat suomet. Kielen indeksisyys ja sosiaaliset identiteetit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suomalainen, R. 2023. Kirjallinen maku osana lukijan omakuvaa. Teoksessa P. Hiidenmaa, I. Lindh, S. Sintonen, & R. Suomalainen (toim.) *Lukemisen kulttuurit*. Helsinki: Gaudeamus, 207–222.
- Suomen kielen lautakunta 2014. Alkaa tehdä ja alkaa tekemään rinnakkain yleiskielessä. Suomen kielen lautakunnan suositus 31.1.2014. <https://kutus.fi/kutus/lausunnot-suositukset-ja-kannanotot/suomen-kielen-lautakunnan-suosituksia-ja-kannanottoja/suomen-kielen-lautakunnan-suosituksia/alkaa-tehda-ja-alkaa-tekemaan-rinnakkain-yleiskielessa/> [Luettu 9.9.2025.]
- Vaattovaara, J. & H. Soininen-Stojanov 2006. Pääkaupunkiseudulla kasvaneiden kotiseuturajaukset ja kielelliset asenteet. Teoksessa K. Juusela & K. Nisula (toim.) *Helsinki kieliyhteisönä*. Helsinki: Helsingin yliopisto, suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos, 223–254.
- Virtanen, M. 2015. *Akateeminen kirja-arvio moniäänisenä toimintana*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Visakko, T. & H. Lehtonen 2024. Indexicality. Teoksessa F. Brisard, J. Declercq, S. D'hondt, & M. Vandenbroucke (toim.) *Handbook of pragmatics* (Handbook of Pragmatics Online). Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hop.27.ind4>
- Yle 26.1.2024: "Alkaa tekemään" sallittiin kymmenen vuotta sitten, ja se suututti monet – seuraavaksi voidaan hyväksyä kaksoispassiivi. Yrjö Hjält. <https://yle.fi/a/74-20071206> [Luettu 20.2.2025.]